

УДК 364 (477)

Махортов Ю.О.

доктор економічних наук,
професор кафедри міжнародного туризму,
Київський університет культури

Телічко Н.А.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту та управління проектами,
Одеська державна академія будівництва та архітектури

УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВПЛИВУ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

У статті розглянуто негативні наслідки соціально-економічних трансформацій в управлінні системою соціального захисту в Україні під впливом сучасних міжнародних економічних відносин і визначення шляхів їх усунення. Досліджено сучасний стан світового господарства, міжнародні економічні відносини та соціальну ринкову економіку, що впливають на формування системи соціального захисту в Україні, яка повинна гарантувати належний рівень життя, соціальну злагоду та соціальну адаптацію до суспільно-економічних перетворень, захист від соціальних ризиків і реалізацію гарантій у сфері соціального забезпечення. Одним із головних шляхів усунення негативних наслідків соціально-економічних перетворень в управлінні системою соціального захисту в Україні під впливом сучасних міжнародних економічних відносин є активне запровадження в цю систему соціального страхування.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне страхування, система соціального захисту, соціальна допомога, адресна соціальна допомога, соціальна пільга, страховий фонд.

УПРАВЛЕНИЕ СИСТЕМОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ В УКРАИНЕ В УСЛОВИЯХ ВЛИЯНИЯ СОВРЕМЕННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Махортов Ю.А., Телічко Н.А.

В статье рассмотрены негативные последствия социально-экономических трансформаций в управлении системой социальной защиты в Украине под воздействием современных международных экономических отношений и определение путей их устранения. Исследованы современное состояние мирового хозяйства, международные экономические отношения и социальная рыночная экономика, влияющие на формирование системы социальной защиты в Украине, которая должна гарантировать надлежащий уровень жизни, социальное благополучие и социальную адаптацию к общественно-экономическим превращениям, защиту от социальных рисков и реализацию гарантий в сфере социального обеспечения. Одним из главных путей устранения негативных последствий социально-экономических превращений в управлении системой социальной защиты в Украине под воздействием современных международных экономических отношений является активный ввод в эту систему социального страхования.

Ключевые слова: социальная защита, социальное страхование, система социальной защиты, социальная помощь, адресная социальная помощь, социальная льгота, страховой фонд.

THE MANAGEMENT OF SOCIAL DEFENCE SYSTEM IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF INFLUENCE OF MODERN INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Mahortov Y., Telichko N.

In the article the negative consequences of socio-economic transformations are considered in the management of the social defence system in Ukraine under act of modern international economic relations and determination of their's ways removal. The modern state of world economy is investigational, international economic relations and social market economy that influence on forming of the social defence system in Ukraine, that must guarantee the proper standard of living, social consent and social adaptation to social-economic transformations, protecting from social risks and realization of guarantees in the sphere of public welfare. System of social security as main component part of the social defence system's of Ukraine, her organization and management by her as priority directions of reformation of this system. One of main ways of removal of negative consequences of the socio-economic converting into the management of the social defence system in Ukraine under act of modern international economic relations there is an active input in this system of social security. Id est, social security must become the obligatory and assured state, system of the material providing of workers and members of their families, what called to create equal possibilities in relation to the receipt of certain level of social guarantees certain a law. It must be characterized by such important signs, as indemnification of social risk and prevention of them negative consequences for the insured person; obligatoryness of participation of the insured persons in forming of capital insurance assets; by close interdependence between payments and volume of social payments; to the management funds and establishments of social security taking into account international experience bringing in of the insured persons and employers from this direction.

Keywords: social defence, social security, system of social defence, social help, address social help, social privilege, insurance fund.

Постановка проблеми. Світове господарство, міжнародні економічні відносини та соціальна ринкова економіка вимагають формування такої системи соціального захисту в Україні, яка б гарантувала належний рівень життя, соціальну злагоду та соціальну адаптацію до суспільно-економічних перетворень, захист від соціальних ризиків і реалізацію гарантій у сфері соціального забезпечення. Система соціального страхування є найбільшою складовою частиною системи соціального захисту України, у зв'язку з чим її організація та управління нею стають пріоритетними в колі інших питань реформування системи соціального захисту, що свідчить про доволі високу актуальність теми дослідження у цьому напрямі, який не лише відповідає потребі подальшого розвитку наукових підходів до формування системи управління системою соціального захисту в Україні, а й підіймає гострі суспільно-важливі проблеми, зокрема соціально-економічного захисту населення України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем управління системою соціального захисту в Україні присвячено праці таких учених, як Н. Внукова, І.М. Серватинська, Р.С. Демчак, В. Плиса, К. Дубич, Н. Шаманська та ін. Однак, на нашу думку, в сучасних умовах ринкової економіки, а також розвитку світового господарства та міжнародних економічних відносин необхідно приділити більше уваги для визначення основних негативних наслідків соціально-економічних перетворень в управлінні системою соціального захисту в Україні та шляхів їх вирішення.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження негативних наслідків соціально-економічних перетворень в управлінні системою соціального захисту в Україні під впливом сучасних міжнародних економічних відносин і визначення шляхів їх усунення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною метою управління соціальною системою захисту населення та соціальної політики в Україні є призупинення спаду життєвого рівня населення та зменшення тягара кризи на найменш захищені його верстви, а також зняття фінансового навантаження з державного бюджету через підтримку фінансового стану фондів соціального страхування.

Протягом періоду формування ринкової економіки в Україні соціальна політика так і не сформована як цілісна та комплексна стратегія. Вона фактично зведена до різноманітних пільг, субсидій тощо, не підкріплених можливостями бюджетного фінансування. На думку фахівців НІСД, економічні реформи призвели до глобального перерозподілу національного багатства і доходів населення, безсистемні соціальні заходи не мали відчутного ефекту та істотно не вплинули на масштаби бідності в Україні. Навпаки, виникли глибокі деформації механізму державного управління та регулювання процесів перерозподілу коштів між багатими і бідними, відбулася поляризація суспільства, яке розкололося на дві нерівні частини: в одній – численні групи, охоплені бідністю (83,6% незаможних, бідних і злиденних), в інших – невеликий соціальний прошарок (0,05% населення), який володіє надбагатствами [4].

Правовим актам, які врегульовують питання надання в Україні соціальних послуг, притаманні неадекватність термінологічного апарату, розмитість визначень функцій, цілей і напрямів роботи відповідних інститутів. Державну політику у сфері соціального захисту та соціального забезпечення визначають близько 30 законодавчих актів, серед яких провідне місце належить законам України, указам Президента та постановам Кабінету Міністрів України. Різноманітні пільги, соціальні виплати та соціальні послуги в Україні безпосередньо передбачені у 58 законах та більше ніж 120 підзаконних нормативно-правових актах [5]. Громадянам необхідні такі закріплені законодавчо соціально-економічні гарантії, які могли б забезпечити належний рівень їх життя. В іншому разі в країні неможливо досягти соціального миру між державою, підприємцями та населенням, а також й економічної стабільності у цілому.

Неефективність системи соціальних послуг, про яку вже згадувалося вище, визначається низьким рівнем адресності в наданні соціальної підтримки та допомоги, а нерациональність – розпорощенням виділених на сферу соціального захисту бюджетних коштів. «Соціальний захист та соціальне забезпечення» – найбільша видаткова стаття зведеного бюджету України. Загальний обсяг фінансування за цією видатковою статтею значно перевищує видатки на охорону здоров'я, освіту та економічну діяльність. Держава домінує в системі соціальних послуг, оскільки їх надання віднесено лише до компетенції міністерств. Ця система базується на громіздкій, бюрократизованій мережі державних і комунальних закладів соціального захисту та соціальних служб. Недостатність механізмів впровадження норм правових актів не дає змоги повністю реалізовувати заходи щодо надання соціальних послуг [6].

Зазначимо, що негативні наслідки соціально-економічних перетворень, які відбувається без необхідних запобіжних механізмів, призвели до різкого падіння життєвого рівня більшості населення України. Але ж наявна система соціального захисту, створена за радянських часів, більш не відповідає вимогам сьогодення. З іншого боку, особливості сучасного соціально-економічного стану України не дають змоги автоматично перенести ті чи інші заходи у сфері соціального захисту населення, які з успіхом функціонують у розвинених країнах Західної Європи та Америки. Для підвищення ефективності системи соціального захисту населення дуже велике значення мають принципи соціального захисту, які дають змогу окремим її елементам та підсистемам гнучко та динамічно адаптуватися до будь-яких змін соціально орієнтованої економіки [4].

Однак починаються певні позитивні зрушення у реформуванні системи соціального захисту. Так, Світовий банк надав позику в розмірі 300 млн. дол. США на реалізацію проекту «Модернізація системи соціальної підтримки населення України» для розширення адресної програми

соціальної допомоги з метою підтримки найбільш уразливих та соціально найменш захищених груп населення. Новий проект допоможе підвищити ефективність системи соціальної підтримки малозабезпечених сімей та системи соціальних послуг в Україні. Підтримка найбільш вразливих верств населення має велике значення, особливо в умовах, коли уряд починає проводити низку реформ, які передбачають, зокрема, підвищення тарифів на оплату послуг із постачання газу та централизованого опалення [7].

Соціально-економічні гарантії, що надаються державою своїм громадянам, мають здійснюватися за трьома основними напрямками. По-перше, держава повинна гарантувати кожному громадянину працездатного віку та зайнятому трудовою діяльністю нормальний рівень добробуту завдяки забезпеченню мінімального рівня заробітної плати, її індексації, підтримувати підприємницьку діяльність завдяки встановленню помірних податків та мінімальному втручання. По-друге, державі потрібно задовольнити так звані пріоритетні потреби суспільства, а саме ті, що держава не в змозі довірити кожному громадянину самостійно. До таких потреб належать: здобуття загальної освіти та виховання дітей і підлітків, проведення освітньої та культурної роботи, організація охорони здоров'я та розвиток фізичної культури в суспільстві. Державі потрібно на законодавчому рівні гарантувати задоволення перелічених потреб у мінімально достатніх розмірах за рахунок державного бюджету у вигляді надання безкоштовних послуг. Співвідношення таких послуг повинно бути збалансоване та завжди мусить відповідати оптимальному розміру прямих і непрямих податків, що стягуються з громадян. Це є однією з головних умов надання належних соціальних гарантій у державі. По-третє держава повинна вирівнювати рівень життя окремих груп населення, що мають недостатній рівень забезпеченості, яка пов'язана з причинами, що не залежать від прикладених ними трудових зусиль. Такими причинами є стан здоров'я, інвалідність, непрацездатний вік, кризові явища в економіці, підвищене навантаження утриманців на працездатних, втрата роботи тощо. У такому разі для задоволення відповідних потреб населення формою гарантованої державою фінансової підтримки можуть бути пенсії, грошові виплати, їхня індексація, матеріальна допомога, стипендії, пільги зі сплати податків, платежів і послуг тощо. Такі форми соціальних гарантій можуть сприяти державній підтримці належного життєвого рівня незахищених громадян, а також розвитку рівня заробітної плати незалежно від здібностей людини та її матеріального становища, а також впливу економічних та інших зовнішніх факторів на громадян.

У цьому як раз і полягає реалізація права на соціальний захист населення, гарантованого ст. 46 Конституції України, яке здійснюється за допомогою соціальної допомоги та соціального забезпечення, а саме: пенсійного забезпечення, матеріального забезпечення економічно активного населення (шляхом соціального страхування), соціальної допомоги найбільш уразливим категоріям, матеріальної допомоги сім'ям із дітьми, соціального обслуговування, компенсацій, індексацій та надання пільг населенню тощо. Основи нормативно-правової бази соціального захисту населення, його механізми забезпечення дотримання соціальних гарантій закладено в Концепції соціального забезпечення населення, де основною функцією соціального забезпечення є надання підтримки тим категоріям населення, які мають право на тривалу або постійну допомогу, а також розподіл коштів соціального захисту та виплат соціального страхування, встановлених у законодавчому порядку. Тобто функція держави із соціального забезпечення населення здійснюється у разі тимчасової непрацездатності, хвороби, досягнення пенсійного віку, вагітності та пологів, догляду за дитиною-інвалідом; безробіття, смерті годувальника, нещасного випадку на виробництві, професійного захворювання тощо.

Надання державою соціальної допомоги повинно покращити стан певних соціальних шарів населення. Функція держави реалізується шляхом розроблення та виконання соціальних програм (наприклад, державної програми житлових субсидій), а також забезпечення діяльності

мережі спеціалізованих соціальних закладів (наприклад, будинків-інтернатів, дитячих будинків тощо). Питання ж про надання соціальної допомоги, згідно з чинним законодавством, розглядаються індивідуально і стосуються конкретного окремого громадянина, у якого в силу різних обставин суттєво знизився рівень життя. Під час прийняття рішення про соціальну допомогу враховується його матеріальний стан, тобто надається адресна допомога. Соціальна підтримка повинна мати не всеохоплюючий, а вибіркового адресний характер завдяки державному гарантуванню мінімуму соціальних і матеріальних благ через такі механізми: встановлення на державному рівні мінімальних соціальних гарантій і фінансового забезпечення (мінімальної заробітної плати, пенсій за віком, стипендій тощо); здійснення превентивних соціальних заходів, компенсаційних виплат компенсаційних виплат та адресного вибіркового надання соціальної допомоги у зв'язку з ціновою лібералізацією; захист малозабезпечених громадян та їх купівельної спроможності.

Соціальні реформації, що останнім часом спостерігаються в Україні, умовно можна згрупувати за двома напрямками: фінансове забезпечення соціальних процесів (фінансування гарантованих державою прямих грошових виплат громадянам; фінансування пільг окремим категоріям громадян; фінансування установ соціальної сфери тощо); фінансове регулювання соціальних процесів (податкове регулювання доходів громадян і юридичних осіб; фінансове стимулювання створення нових робочих місць, фінансування суспільних робіт). Необхідно відзначити, що обсяги виплат із фондів соціального страхування зростають із кожним роком. Це зумовлено декількома факторами: старінням населення, що позначається на збільшенні чисельності громадян країни, які виходять на пенсію за віком або за вислугою років; зростаючою кількістю громадян, які одержали каліцтво на виробництві або в побуті, що також збільшує обсяги бюджетного фінансування або тимчасової, або постійної непрацевдатності; наслідками стихійних природних явищ, які призводять до зростання витрат на підтримку потерпілих, тощо [3].

Соціальне страхування є відокремленою структурою від цивільно-правового, має активний розвиток і тому вимагає певного структурно-логічного впорядкування. Основним засобом такого впорядкування є класифікація, яка дає змогу розподілити всю сукупність відносин щодо соціального страхування на взаємопов'язані структурні ланки системи соціального страхування за такими основними критеріями, як форма страхування та об'єкт. Останній і є основним чинником відокремлення соціального страхування від цивільно-правового. У сучасних умовах його значення тільки збільшується. Обов'язкова форма соціального страхування в Україні є державною. Нині більшість країн світу шукає оптимальні шляхи поліпшення та нові методики з управління соціальним захистом населення. Одним із перспективних напрямів вважається розвиток обов'язкового недержавного соціального страхування з масовим залученням недержавних установ у цю сферу. В Україні принципи, загально-правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян визначаються на основі Конституції України та законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Його фінансовий механізм формується за рахунок грошових фондів, що наповнюються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (роботодавцем), громадянами, а також за рахунок бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Страхові фонди беруть на себе зобов'язання щодо збору страхових внесків та надання застрахованим особам матеріального забезпечення і соціальних послуг у разі настання страхових випадків [1, с. 71]. Приватні установи ж у своїй діяльності співпрацюють у проведенні заходів, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг, і мають право спільно в кожному конкретному випадку приймати рішення щодо того, хто з них братиме участь у фінансуванні цих заходів. Страхові фонди – органи, які керують та управляють окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, проводять збір та акумуляцію страхових внесків, контролюють використання коштів, забезпечують фінансування виплат за

загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та виконують інші функції згідно із затвердженими статутами, є некомерційними самоврядними організаціями та не можуть займатися іншою діяльністю, крім тієї, для якої їх створено, та використовувати свої кошти на цілі, не пов'язані із цією діяльністю. Їх кошти не включаються до складу державного бюджету України. Вони діють на підставі статутів, затверджених у порядку, визначеному законами України, тільки з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Управління ними здійснюється на паритетній основі державою та представниками суб'єктів соціального страхування. На відміну від приватних фондів управління фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування виконується правлінням та виконавчими дирекціями страхових фондів, які забезпечують визначені законами конкретні види соціального страхування.

Право на забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням мають застраховані громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства та члени їхніх сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено законодавством України, а також міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України [2, с. 27–29]. Усі застраховані громадяни є членами відповідних страхових фондів залежно від виду соціального страхування. Контролює діяльність цільових фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування Наглядова рада, яка забезпечує виконання статутних завдань та цільове використання коштів. Для цього до складу Наглядової ради входять у рівній кількості представники від застрахованих громадян, роботодавців і держави. Склад Наглядової ради та її повноваження визначаються законами з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Державний нагляд у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування здійснює спеціально уповноважений Кабінетом Міністрів України центральний орган виконавчої влади. Громадяни України, які працюють за межами території України та не застраховані в системі соціального страхування країни, в якій вони перебувають, мають право на забезпечення із загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні за умови сплати страхових внесків, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [1, с. 73–74].

Враховуючи міжнародний досвід та ринкові відносини, дедалі очевидною стає необхідність участі працівників у фінансуванні фондів соціального страхування й участь в управлінні системою соціального страхування приватних установ та об'єктів (застрахованих осіб), що надасть їм можливість самим впливати на рівень свого соціального захисту в разі настання страхових випадків. А сфера соціального захисту населення повинна набути структурованого вигляду виходячи з його головної мети та напрямів, зокрема: соціальної допомоги, що гарантуватиме незахищеним верствам населення можливість виживання в умовах соціально-економічної кризи; такого рівня соціального забезпечення, що гарантуватиме достатній рівень існування людини; надання повного спектру соціальних послуг, що забезпечуватиме певний рівень трудової активності й участі людини в громадському житті.

Висновки з проведеного дослідження. На основі проведеного дослідження можна зробити висновок про те, що одним із головних шляхів усунення негативних наслідків соціально-економічних перетворень в управлінні системою соціального захисту в Україні під впливом сучасних міжнародних економічних відносин є активне запровадження в цю систему соціального страхування. Тобто соціальне страхування повинно стати обов'язковою й гарантованою державою системою матеріального забезпечення трудящих і членів їх сімей, яка покликана створити рівні можливості щодо отримання певного рівня соціальних гарантій, визначених законом. Воно повинно характеризуватися такими важливими ознаками, як компенсація соціального ризику та запобігання їх негативним наслідкам для застрахованої особи; обов'язковість участі застрахованих осіб у формуванні основних страхових фондів; тісна взаємозалежність між внесками й обсягом

соціальних виплат; залучення застрахованих осіб та працедавців до управління фондами та установами соціального страхування, враховуючи міжнародний досвід у цьому напрямі.

1. Боднарук М. Суб'єкти правовідносин у сфері державного соціального страхування / М. Боднарук // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 5. – С. 71–76.

2. Закревський В. Система загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні. Проблеми та шляхи розвитку / В. Закревський // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 5. – С. 27–35.

3. Серватинська І.М. Методика оцінювання використання фінансових ресурсів у державних фондах соціального страхування / І.М. Серватинська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент». – 2016. – Вип. 18. – С. 132–135.

4. Демчак Р.Є. Вдосконалення соціального захисту населення як об'єкту державного управління в Україні: методологічні підходи / Р.Є. Демчак // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2012. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duuv_2012_5_4

5. Шаманська Н. Соціальний захист населення в контексті надання соціальних допомог: сучасний стан і пріоритети / Н. Шаманська // Галицький економічний вісник. – 2013. – № 2(41). – С. 43–48.

6. Дубич К. Реформи соціальних послуг в Україні: сучасний стан і проблеми впровадження / К. Дубич // Вісник Національної академії державного управління. – 2013.

7. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org>

E-mail: sklnata@ukr.net